

Massimo Cacciari / Quid tum ? / Ik denk dat wij allemaal weten wat Manfredo op dit moment zou zeggen. Hij zou ons vragen waarom wij in tranen zijn – hij zou ons vragen of wij niet weten dat de naam van de rivier die ons wegrukt Leven is, en dat eius ripa mors. En dan zou hij eraan toevoegen – en wie zich onder zijn gehoor heeft bevonden, zou weten wie hij citeerde – dat de rivier niet homologeert, niet gelijkmaakt, zij vervormt niet iemands trekken. In de stroom van het Leven komen zij voorbij die hier en daar zijn neergesmeten, die zich vastklampen aan opgeblazen en lege zakken, die wanhopig zwemmen enkel om te overleven – en anderen die daarentegen weerstand bieden, die zich toevertrouwen aan de planken van de bonae artes, die beginnen aan de bouw van naviculae. En van niemand houden de goden meer dan van hen: van niemand meer dan van hen die worstelen om ons bootje te loodsen en om die planken te herstellen. En Manfredo zou ons zeggen dat dit labor improbus is, een zo moeizaam werk dat het onrechtvaardig lijkt: bouwen terwijl je gaat, bouwen in de tijd, bouwen met de ons toegemeten tijd. 'Niets is moeizamer dan leven en we moeten het aanpakken met handen en voeten, met alle lef, met alle vakkundigheid en overleg.' De rede is niet toereikend, net zo min als de ervaring, we hebben handen en voeten en lef nodig om de zeilen onophoudelijk op te doeken en te ontrollen in alle stormen, in alle voorspoed en in alle tegenslag. Improbus labor, zonder toeschouwers, die geen toeschouwers toelaat. Niemand is vrij van de vicissitudo die ons allen dwingt, die wij allen zijn. En die wisselvalligheid noopt tot een voortdurend oefenen, tot een onafgebroken verandering, tot een weten op grond van indicies en gissingen. In zo'n weten was Manfredo een meester – niet van grondslagen en zekerheden. Maar hij onderwees het onnadrukkelijk, zonder een spoor van retoriek. Hij bevestigde het met ironie, en daardoor des te krachtiger: omdat ironie hardnekkigheid van het vragen stellen inhoudt, en afstand en matiging van het pathos. Manfredo leerde dat de deugd zelf, de oefening zelf dezelfde wortel hebben als het ongeduld en de rusteloosheid die ons kwellen, dat het onderzoek en het stellen van vragen een uiting zijn van de principes van die verwachting, dat onrustige verlangen, die ontevredenheid waarvan wij ons zouden willen bevrijden. Manfredo leerde dat ons wisselvallige zijn aan de noodzaak beantwoordt om onszelf te maskeren, onszelf te vermommen, alles te vervormen. Manfredo leerde dat de kracht die ons vernieuwt en voortdrijft dezelfde is als die ons voortsleept. Hij leerde wat het moeilijkst van alles is: de kunst van de ontnuchtering, te zamen met hoop en geloof. De ontnuchtering die plotseling

optreedt bij de dood van hoop en geloof, is gemakkelijk; en hoop en geloof verbreiden wanneer men niet de bittere leerschool van de ontnuchtering heeft doorlopen of wanneer men die verwerpt, is even gemakkelijk. Maar ontnuchtering, hoop en geloof in één leren, die hoop en dat geloof leren die ontnuchtering vereisen, die ontnuchtering die onze blik vrijhoudt opdat hij hoop en geloof kan zien – dat is iets waartoe alleen de grootste meesters, wat ook hun vak is, in staat zijn.

Het laatste grote boek van Manfredo draagt de titel Ricerca del Rinascimento ('Onderzoek van de renaissance'). Dit boek is heel wat meer dan een onderzoek van de renaissance: het ziet de renaissance zelf als onderzoek. Deze titel is op zich al een programma van levende filologie, van filologie als liefde voor het levende woord, voor het klassieke als dat wat steeds opnieuw vragen aan ons stelt en ons ter discussie stelt, voor het klassieke als de spil van onze onrust. Wel, Manfredo wilde op het omslag van dit, zijn laatste boek het embleem van onze dierbaarste vriend – van de meester die in de laatste jaren een stempel heeft gezet op onze vriendschap, Leon Battista Alberti – gegraveerd door Matteo de'Pasti. Daarin zag hij opnieuw te zamen met de snelheid van de oogopslag, van de intuïtie, de moeite die het kost, om steeds waaks te zijn, pervigiles et circumspecti, om nooit in rust te kunnen zijn. Vlug inderdaad, gevleugeld als ons oog mag zijn, het is echter in geen enkel opzicht goddelijk: de blik is gericht op de vraag die onder het beeld van het oog is ingekerfd: Quid tum?

Wat dan? Wat, wanneer wij zo waakzaam, zo circumspecti zijn geworden? Wat zien we dan, beste filologen, beste filosofen? Misschien dat je gebouw niet langer masker is? Wat hebben jullie ontdekt tijdens jullie eindeloze waken? 'Doorzoekt tot aan de uiterste grens, keert de bergen om, doorwoelt de bodem van de rivieren en de zeeën, brengt aan het licht wat verborgen is – maar de plaats van de wijsheid, waar is zij? Sapientia vero ubi invenitur?' Wie niet aan het einde van elke bladzijde, van elke regel, van elk woord de vraag van de Psalmen hoort, heeft niets van zijn werk begrepen. Daarin ligt zijn diepe religiositeit: vera, non saeva religio, een religiositeit die bevrijdt van de vraag, van het wachten – die van Deus semper adveniens, niet van de god die is geweest. Een religiositeit die aan de wortel ligt van Manfredo's antidogmatisme, van zijn onafgebroken lijf-aan-lijf-gevecht tegen alle dogmatismen. De ouderen onder ons zullen zich herinneren met wat voor striemende ironie hij in de jaren zestig en zeventig de toen heersende dogmatismen kritiseerde: die van de Novitas, van de Avantgarde – juist met een beroep op

de filosofie
scherp
tegen
relativ
van de
relatie
juist d
deze k
ontmo
overtu
van de

In
liefhek
dan éé
onthev
ties – z
wij tro
zijn qu
dwang
de ont
regels,
blijven
de re a
onze b
nutte t
Manfre
en voo
van de
tijd scl
maken
doen, i
het nie
oversp
dogma
woorden
moeten
zullen
dat in
zijn, na
spel, n
docent
zou ik
len die

de filologie, op de pietas voor de levende traditie. Maar nog scherper was zijn polemiekt tegen de hedendaagse dogmatismen, tegen dat hatelijke dogmatisme dat zich hult in de mantel van relativisme en conventionalisme, dat bij elke stap over de 'dood van de ideologie' kakelt, en waarvoor in werkelijkheid alles relatief is, behalve het Relatieve, alles uitwisselbaar is behalve juist dat alles uitwisselbaar is, waren, produkten en modes. Met deze kritiek verlevendigde hij zijn colleges, zijn boeken en zijn ontmoetingen met ieder van ons – met deze ethiek van de overtuiging die oneindig veel dieper gaat dan een simpele ethiek van de verantwoordelijkheid.

In deze stad die juist Manfredo ons heeft leren begrijpen en liefhebben, hij die niet uit deze stad kwam, als de plek van meer dan één tijd, als de kracht van een renovatio zonder catastrofes, ontheven aan gebaren, woorden, frasen, rijk aan haar dissonanties – zullen wij in deze stad hem trouw weten te blijven? Zullen wij trouw weten te blijven aan zijn ondervragende filologie, aan zijn quid tum?, aan zijn liefde voor orde zonder wet, zonder dwang? Zullen wij trouw weten te blijven aan zijn lach, ook aan de ontheiligende kracht van zijn lach om elke pretentie die ons regels, dogma's wil voorschrijven? Zullen wij in staat zijn te blijven luisteren naar zijn serene-strengere roep tot het ding, zijn de re aedificatoria? Want wij bouwen in de tijd en van tijd zijn onze bouwsels gemaakt. En dus moeten wij leren de tijd ten nutte te maken – om er steeds wat van te kunnen hebben, zoals Manfredo er steeds had, voor zijn vrienden, voor zijn leerlingen, en voor zijn medeburgers. Manfredo was zijn tijd, hij was nooit van de tijd. Zullen ook wij in staat zijn van de ons toegemeten tijd schepping, bouwwerk, schilderij, gelaatstrek en maatstaf te maken? Het is moeilijk vandaag te denken dat wij dat zullen doen, zonder dat hij er is, zonder zijn voorbeeld. Daarentegen is het niet moeilijk te denken dat wij uiteindelijk zullen worden overspoeld door de vloed van modieuze kletspraak, geruchten en dogmatismen, de ergste vijanden van elke overtuiging en verantwoordelijkheid. En toch moeten wij het beloven, vandaag. Wij moeten het onszelf hier staande rondom Manfredo beloven: wij zullen proberen: 'met onze handen en onze voeten, met al het lef dat in ons is, met alle vakkundigheid en overleg' hem trouw te zijn, naar hem te luisteren. Niet alleen onze school staat op het spel, niet alleen de verhoudingen tussen ons, tussen studenten, docenten en niet-docenten van deze school – op het spel staat, zou ik willen zeggen als ik niet vreesde in die retoriek te vervallen die Manfredo verafschuwde, op het spel staat onze ziel.